

آداب و رسوم مردم آذربایجان شرقی

در رمضان

این روزها از ماه مبارک رمضان، تنها «روزه‌گرفتن» باقی مانده است. از تمام جنبه‌های ظاهری و باطنی زیبای این ماه، تنها یک واژه که تداعی‌گر سختی‌ست، برایمان باقی به جا مانده است.

اما همیشه که این‌گونه نبود. گذشته‌ها وقتی کسی اسم رمضان را می‌برد، بی‌نهایت واژگان زیبا و احساس خوب می‌شد کنارش چید. بی‌نهایت صفت خوب می‌شد یاد کرد و خوشحال بود برای فرا رسیدن این‌همه حس خوب در یک مدت زمان فشرده و کوتاه.

شاید بخش بزرگی از این احساس خوب را مردم مدیون چارچوب‌هایی بودند که «آداب و رسوم» نام داشت. چارچوب‌هایی که به شیرینی اصل ماجرا می‌افزودند و گاهی از خود ماجرا شیرین‌تر می‌شدند. آداب و رسوم بود که باعث می‌شد رمضان، این ماه خوبی‌ها تنها در روزه گرفتن محدود نشود و جنبه‌هایی بسیار بزرگ‌تر و عمیق‌تر پیدا کند.

اما این آداب و رسوم از یک کشور مسلمان به کشوری دیگر، از شهری به شهری دیگر یا حتی از خانه‌ای به خانه‌ای دیگر متمایز بود. هرچند برخی رسوم جنبه همگانی پیدا کرده و جزو فرهنگ ماه رمضان به شمار می‌آمدند و هنوز هم می‌آیند، اما برخی دیگر از آداب و رسوم مختص یک منطقه خاص بود که

نظیرش را به آسانی نمی‌شد در شرایط و موقعیتی دیگر یافت.

آذربایجان شرقی و در مرکز آن تبریز، همواره در مراسم های دینی حرف‌های زیادی برای گفتن داشته‌اند و همین باعث شده در بسیاری از امور دینی و مذهبی برای خود سبک‌های خاص و زیبا و منحصر به فردی داشته باشند. روزه گرفتن نیز از این قاعده مستثنی نیست.

همانگونه که برگزاری چهارشنبه آخر سال، همانطور که عید نوروز، همانطور که عزاداری ماه محرم و... در آذربایجان رنگ و بوی خاصی دارد، رمضان نیز در این خطه به شکل معمول خود می‌آید و به شکلی متفاوت اما اصیل می‌گذرد.

یاد کردن از دست‌رفندگان در روز اول

برای اطلاع از جزییات نحوه روزه‌داری و آداب و رسوم ماه مبارک رمضان در تبریز و آذربایجان، پیش کسی می‌رویم که عمری را در تالیف و تحقیق در باب فرهنگ این خطه گذرانده است. بهروز خاماچی از برجسته‌ترین چهره‌های فرهنگی تبریز، در گفتگو با خبرنگار مهر بیشتر درباره آداب و رسوم تبریزی‌ها صحبت می‌کند و می‌گوید: آداب و رسوم اهالی آذربایجان شرقی و مخصوصا تبریز را به دو دسته می‌توان تقسیم کرد. دسته اول کارها و امور اجتماعی و سیاسی آن‌ها و دسته دوم را کارهای شخصی شکل می‌دهند.

وی می‌افزاید: مردم تبریز و استان در ایران به دینداری و انجام امور دینی و مذهبی به نحو احسن معروف هستند. شاهدان این ادعا بزرگان دینی هستند که از تبریز رشد یافته و به مراتب والا دست یافته‌اند.

خاماچی تشریح می‌کند: قدیم‌ها در جایی مثل تبریز، مساجد مثل امروز آماده و پر از اسباب و اثاثیه نبودند بلکه مردم خودشان وسایلی از خانه‌شان مثل فرش و سماور و... به مسجد می‌آوردند تا مورد استفاده همگان قرار بگیرد. بعد از افطار نیز در مساجد عالمان دینی می‌آمدند و ضمن اقامه نماز، به صحبت با مردم و اهالی محل می‌پرداختند و اشکالات شرعی احتمالی آنان را نیز برطرف می‌کردند.

وی اضافه می‌کند: همچنین با فرا رسیدن ماه مبارک رمضان، خانواده‌ها آذوقه رمضان به اسم «زومار» آماده می‌کردند تا غذای مورد نیاز در خانه برای افطار یا سحری فراهم باشد. خانم‌ها نیز با آن آذوقه‌ها غذاهایی بی‌نظیر و به‌خصوص برای مهمانان افطاری می‌پختند.

آذربایجان‌شناس برجسته تبریزی درباره مهمانی افطار در روز اول رمضان نیز بیان می‌کند: در قدیم در بین اهالی آذربایجان معمول بوده که روز اول رمضان در خانه کسی که عزیزش را به تازگی از دست داده حضور یافته و برای ابراز هم‌دردی و محبت روزه‌شان را کنار آنان افطار کرده و همچنین هدیه‌ای مثل لباس سفید می‌دادند.

خاماچی در ادامه اضافه می‌کند: روزهای دیگر رمضان نیز به ترتیب ایل و طایفه و آشنایان و همسایه‌ها در خانه بزرگان مهمان افطار می‌شدند.

این روزها ثروت بیشتر شده، انصاف کمتر

وی با ذکر مثالی از نحوه اذان گفتن صبح‌هنگام و نیز بیدار کردن مردم برای صرف سحری می‌گوید: آن زمان رادیو و تلویزیون و... نبود و معمولاً یکی از

افرادی که صدای بلند و رسایی داشت هنگام سحر در کوچه قدم می‌زد و با کوبیدن درها یا ذکر جملاتی مردم را بیدار می‌کرد. همچنین فرد دیگری نیز با صدای بلند اذان صبح می‌گفت.

وی راجع به مصرف انواع شیرینی‌جات و مواد غذایی در ماه مبارک رمضان اعلام می‌کند: شیرینی‌های عجیب و بسیار خوشمزه‌ای ما داشتیم و مخصوصا در ماه رمضان تمام تولید کنندگان مواد غذایی بدون اینکه پول کالا را افزایش دهند کیفیت آن را بهبود می‌دادند تا مردم در روزه‌داری دچار مشکل نشوند. همه چیز با حساب و کتاب بود واقعا.

خاماچی درباره نحوه باز کردن روزه مردم هنگام افطار اظهار می‌دارد: علاوه بر اینکه بین مردم این قصه مرسوم بود که هنگامی که در تاریکی شب، نخ سفید و سیاه قابل تشخیص نباشد آن زمان می‌توان روزه را باز کرد ولی در آن زمان در توپخانه‌ای بیرون از شهر با زدن توپ پرصدایی زمان اذان را اعلام می‌داشتند.

کارشناس مسایل فرهنگی و اجتماعی در سنت آذربایجان تصریح می‌کند: در روز عید فطر نیز تا ظهر خانه بزرگ‌ترها و باز کسانی که عزیزشان را از دست داده‌اند می‌رفتند و با خرما و با یک فنجان چای یا قهوه پذیرایی می‌شدند ولی الان انواع و اقسام میوه‌ها و شیرینی‌ها ...

وی تاکید می‌کند: امروزه ثروت مردم بیشتر است ولی انصاف کم‌تری دارند. در گذشته مخصوصا در ماه مبارک رمضان که ماه احسان و نیکوکاری است مردم بیشتر به فکر فقرا و دردمندان بودند.

وی می‌گوید: ضیافت‌الله نباید فقط در گفتار ما باشد بلکه باید اعمالی انجام دهیم که شیرینی این ماه مبارک در دهان مردم باقی بماند. نیکی کردن و احسان دادن خوب است اما نه در خیابان که با آبروی افراد بازی شود.

خاماچی در پایان تشریح می‌کند: وقتی من در یک مجلس جزخوانی در ماه مبارک رمضان شرکت می‌کنم، بیشتر سالمندان و افراد مسن را می‌بینم درحالی که ما باید جوانان را به انجام عبادات‌شان تشویق کنیم و ماه مبارک رمضان فرصتی برای توجه هرچه بیشتر به این موضوع است.

همچون بسیاری دیگر از آداب و رسوم محلی و ملی، تکنولوژی، همان دریایی که در دست داریم، در جیب می‌گذاریم و با آن می‌خواهیم، می‌تواند اصلی‌ترین علتی برای پدید آمدن سبک زندگی جدید و از بین رفتن شکل و شمایل قدیمی زندگی باشد و بدیهی است که این تغییر بیشتر در روزهای خاص و مهم به چشم می‌خورد.

علی فلسفی، کارشناس مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری آذربایجان شرقی نیز در گفتگو با خبرنگار مهر با تأکید بر آداب و رسومی که هنوز میان مردم آذربایجان در ایام ماه مبارک رمضان مرسوم هستند، می‌گوید: به طور کلی مردم آذربایجان شرقی از نیمه ماه شعبان خود را برای استقبال از ماه رمضان آماده می‌کنند.

جشن مرگ ابن‌ملجم

وی می‌افزاید: مردم این منطقه ضمن نظافت و خانه‌تکانی، از چند روز مانده به ماه مبارک رمضان به پیشواز این ماه می‌روند که در زبان محلی بدان

«قباخلاما» گویند. قباخلاما سنتی است که حتما باید پیش از ماه رمضان اجرا شود تا همه جا برای حضور در میهمانی بزرگ خداوند آماده و پاکیزه باشد. در این میان، نظافت و غبارروبی مساجد با همکاری مردم و روحانی محل نیز از اعمال قطعی است که از سال‌های دور در دیار آذربایجان انجام می‌شود.

وی ادامه اعلام می‌دارد: پیش از اینکه رادیو و تلویزیون وارد جامعه ایران شود، روستاییان برای رویت هلال ماه به پشت بام‌ها می‌رفتند و ساعت‌ها منتظر می‌ماندند. همزمان آنها چندین سوار به روستاها و شهرهای اطراف می‌فرستادند تا خبر رویت هلال ماه بیاورد.

فسفی ادامه می‌دهد: در برخی از مناطق آذربایجان شرقی از جمله توابع جلفا روز ۲۷ ماه رمضان مصادف با مرگ ابن ملجم جشن می‌گیرند. در این روز، جوانان با چوب و گاه آدمک ابن ملجم را ساخته و پس از گرداندن در کوچه‌های محل روی آن نفت ریخته و می‌سوزانند.

علاوه بر منابع آگاه متعدد و محققان بسیار در این حوزه، تالیفات بسیار ارزشمندی وجود دارند که از آنها می‌توان نظرات بسیار مهمی درباره آداب و رسوم ماه مبارک رمضان در خطه آذربایجان دریافت.

در کتاب وفاق اجتماعی در آذربایجان شرقی نوشته فهیمه حسین زاده در مورد مراسم روستاهای حومه شهرستان شبستر و اطراف آمده است: از جمله مراسم ویژه این منطقه در ماه مبارک رمضان این است که روز پانزدهم این ماه، جوانان درب خانه‌ها را می‌کوبند و با شعر به زبان محلی می‌گویند: «پانزدهم ماه رمضان میهمان شماییم». در این هنگام صاحب‌خانه سنجد و

گردو به آنها می‌دهد.

ابراهیم حق پرست، در مجموعه پژوهشی «رمضان در فرهنگ مردم» می‌نویسد: در برخی از روستاهای آذربایجان شرقی از جمله حومه شبستر، مراغه، تسوج و اهر مراسم «کیسه دوزی» در روزهای خاص این ماه متداول است. آخرین جمعه ماه رمضان، ۲۷ ماه رمضان یا آخرین پنجشنبه این ماه روزی است که در نقاط مختلف استان، زنان و دختران گرد هم آمده و هر خانواده برای خود کیسه‌ای می‌دوزد. سپس مقداری پول در این کیسه‌ها می‌گذارند و بر آن دعا خوانده و فوت می‌کنند و این را تا سال دیگر در صندوقچه خود نگاه می‌دارند. این کیسه را «برکت کیسه‌سی» یا کیسه برکت نامیده و اعتقاد دارند بدین صورت هرگز دچار فقر و بی‌پولی نخواهند شد.

در برخی منابع اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی آذربایجان شرقی نیز آمده است؛ در برخی از روستاهای آذربایجان شرقی، جمعه آخر ماه رمضان زنانی که بچه‌دار نمی‌شوند هنگام عصر به مسجد رفته و ۲ رکعت نماز حاجت به جا می‌آورند. سپس از مسجد خارج شده و به منزل هفت زن که اسم آنها فاطمه است رفته و از هر کدام یک تکه پارچه می‌گیرند. آنها از پارچه‌های یاد شده پیراهنی بچه‌گانه به نام پیراهن فاطمه دوخته و نزد خود نگاه می‌دارند و عقیده دارند تا ماه رمضان سال آینده حتما بچه‌دار خواهند شد.

نیکی، نیک‌ترین رسم آذربایجانی‌ها در رمضان

همانطور که در ابتدا گفته شد، ممکن است این آداب و رسوم حتی از خانه‌ای به خانه‌ای دیگر متفاوت باشند پس نمی‌توان به هیچ منبعی به صورت قطعی تکیه کرد اما اگر به حرف‌های همه آدم‌های قدیمی به دقت گوش بسپاریم به

راحتی درمی‌یابیم که وجه مشترک همه آداب و رسوم در ماه مبارک رمضان نه تنها در آذربایجان بلکه بین تمام مسلمانان چیزی نبوده جز «نیکی».

نیکی چیزی بوده فراتر از رسم و شبیه اصل. اصلی که همه مردم بی‌چون و چرا در به جای آوردن آن در ماه مبارک رمضان اتفاق نظر داشته‌اند. ممکن بود کسی به هر دلیلی نتواند روزه بگیرد اما در این که از دست یک دردمند و نیازمند بگیرند هیچ جای شک نبود.

به نظر می‌آید آن‌همه آداب و رسوم که هیچ‌یک بی‌ریشه و بی‌اساس نبودند و از انجام آن‌ها هدفی والا به نام خوبی و احسان پی گرفته می‌شد، جای خود را به مهمانی‌های تجملاتی داده‌اند که افراد پس از هماهنگی‌های سخت و نفس‌گیر در غذاخوری‌ها جمع می‌شوند و می‌خورند و می‌روند. می‌روند، بی‌آنکه گرهی از گره‌ها باز کرده باشند، شکم گرسنه‌ای را سیر کرده باشند....

شاید عاقلانه نباشد که در عصر فناوری و تکنولوژی دوباره به سمت برخی سنت‌ها و آداب و رسوم روی آوریم اما بی‌شک می‌توانیم اصل نیکی را در ابعاد تازه‌تری رواج بدهیم. نمی‌توانیم؟

MEHR NEWSAGENCY
Photo: Mohammad Khodabakhsh

MEHR NEWSAGENCY